

Veilig in het ziekenhuis

Hoe bereid ik mij voor op een verblijf in het ziekenhuis?
Wat kan ik zelf doen om medische schade te voorkomen?
Welke vragen kan ik stellen aan dokters en verpleegkundigen?
Waar let ik op na mijn verblijf in het ziekenhuis?

Inhoudstafel

Inleiding

Waarom deze brochure?	1
Een goede voorbereiding op je ziekenhuisverblijf	2
Vraag vooraf uitleg over de behandeling of het onderzoek	2
Informeer je grondig, beslis mee over je behandeling en kies zorgvuldig je zorgverleners	3
Noteer belangrijke informatie in verband met je gezondheid en bezorg die aan je zorgverleners	5
Een veilig verblijf in het ziekenhuis	8
Algemene tips	8
Stel vragen en laat van je horen	8
Laat je bijstaan door familie, vrienden, ...	9
Laat je identificeren	9
Vertel het als je pijn hebt of andere ongemakken ervaart	9
Specifieke tips	10
Voorzorgen voor een veilige operatie	10
Veilig geneesmiddelengebruik	11
Wat kan je doen om ziekenhuisinfecties te voorkomen?	11
Hoe voorkom je vallen?	12
Hoe voorkom je doorligwonden?	13
Houd het ook na je ziekenhuisopname veilig	14
De belangrijkste tips op een rijtje	15
Wat als er zich toch een medisch schadegeval voordoet?	16
Instanties waar je terecht kan voor advies en hulp en met vragen en klachten	17
Bijlagen	19
De rechten van de patiënt	19
Formulier voor de aanwijzing van een vertrouwenspersoon	20
Formulier voor de aanwijzing van een vertegenwoordiger	21
Het Vlaams Patiëntenplatform vzw	22
Andere brochures van het Vlaams Patiëntenplatform vzw	23

In deze brochure wordt overwegend de hij-vorm gebruikt; vanzelfsprekend worden daarmee zowel vrouwen als mannen bedoeld. Deze keuze werd gemaakt om de tekst vlot en eenvoudig leesbaar te houden.

De term 'zorgverlener' in deze brochure slaat op iedereen die betrokken is bij de zorg voor patiënten in en buiten het ziekenhuis: onder meer de dokters, het verplegend personeel, kinesitherapeuten en andere paramedici.

Veilig in het ziekenhuis

Hoe bereid ik mij voor op een verblijf in het ziekenhuis?

Wat kan ik zelf doen om medische schade te voorkomen?

Welke vragen kan ik stellen aan dokters en verpleegkundigen?

Waar let ik op na mijn verblijf in het ziekenhuis?

Inleiding

Waarom deze brochure?

Als patiënt heb je recht op een kwaliteitsvolle zorg¹. Ziekenhuizen en zorgverleners moeten hun patiënten optimaal en veilig behandelen. Dit houdt in dat het ziekenhuis en zijn zorgverleners alles in het werk moeten stellen om medische schade bij hun patiënten te voorkomen.

Ondanks de inspanningen die ziekenhuizen en hun personeel leveren om de patiënt veiligheid te garanderen, loopt er toch af en toe iets fout. Een ziekenhuis is immers een complexe omgeving en daar zijn risico's aan verbonden. Bovendien is missen menselijk.

Tijdens je verblijf in het ziekenhuis kan je te maken krijgen met onvoorziene complicaties, een medische vergissing, een ziekenhuisinfectie, een val, ... waardoor je medische schade kan oplopen.

Je kan als patiënt zelf medische schade helpen voorkomen. Deze brochure bevat tips over hoe je zelf kan helpen om je veiligheid te vergroten. De volgende onderdelen komen aan bod:

- een goede voorbereiding op je ziekenhuisopname;
- een veilig verblijf in het ziekenhuis;
- veiligheid tijdens je herstel en bij de nazorg buiten het ziekenhuis.

Ten slotte stelt de brochure enkele instanties voor die je kunnen adviseren en bijstaan als je toch het slachtoffer wordt van medische schade.

Hoewel medische schadegevallen niet volledig uit de wereld te helpen zijn, wil deze brochure ertoe aanzetten om ze zo veel mogelijk te voorkomen. Jouw betrokkenheid is daarbij van cruciaal belang.

Voor alle duidelijkheid: de eindverantwoordelijkheid voor je veiligheid ligt altijd bij je zorgverleners.

¹ Artikel 5 van de Wet van 22 augustus 2002 betreffende de rechten van de patiënt

Een goede voorbereiding op je ziekenhuisverblijf

Het is nuttig dat je vooraf – dus voor je in een ziekenhuis wordt opgenomen – goed geïnformeerd bent over de behandeling die je zal krijgen of het onderzoek dat je zal ondergaan. Je moet misschien ook kiezen tussen verschillende types van behandeling of onderzoek, verschillende ziekenhuizen en verschillende zorgverleners. Zodra je je keuzes hebt gemaakt, kan je het best zo veel mogelijk gegevens over je gezondheidstoestand verzamelen. Deze gegevens kunnen nuttig en belangrijk zijn voor de zorgverleners in het ziekenhuis. Hier volgen enkele aanbevelingen en tips die je helpen bij de voorbereiding van je ziekenhuisverblijf. Goed begonnen is half gewonnen!

Vraag vooraf uitleg over de behandeling of het onderzoek

Zorg dat je weet wat je mag verwachten van je behandeling of je onderzoek in het ziekenhuis:

- Hoe zal de behandeling of het onderzoek je gezondheidstoestand verbeteren of veranderen?
- Welke ongewenste effecten kan de behandeling of het onderzoek hebben?
- Zijn er risico's verbonden aan de behandeling of het onderzoek?
- Is het een pijnlijke behandeling of een pijnlijk onderzoek?
- Hoe lang zal de behandeling of het onderzoek duren? Hoe dikwijls is de behandeling of het onderzoek nodig?
- Zijn er alternatieven voor de voorgestelde behandeling of het voorgestelde onderzoek?
- Hoe dringend is de behandeling of het onderzoek? Is uitstel mogelijk?
- Moeten er ter voorbereiding van het onderzoek of de operatie bepaalde zaken gebeuren (bv. stoppen met bepaalde geneesmiddelen, een lavement, nuchter zijn, ...)?
- Zal je nazorg nodig hebben?
- Wat zijn de mogelijke gevolgen als je de behandeling of het onderzoek weigert?
- Hoeveel kost het onderzoek of de behandeling?

Als patiënt heb je recht op duidelijke, begrijpelijke informatie over al deze zaken². Bespreek de vragen hiernaast grondig met je dokter en laat hem uitleggen waarom hij een bepaalde behandeling of een bepaald onderzoek voorstelt. Je kan dit het best doen op een moment waarop je in staat bent om al deze informatie goed te begrijpen. Je kan voor dit gesprek eventueel een persoon meevragen die je kan helpen om alles te onthouden en te begrijpen.

Vraag je dokter eventueel waar je informatie kan vinden over de behandeling of het onderzoek en over mogelijke alternatieven. Je dokter kan misschien verwijzen naar betrouwbare boeken, brochures, websites, ...

² Artikel 7 van de Wet van 22 augustus 2002 betreffende de rechten van de patiënt

Een goede voorbereiding op je ziekenhuisverblijf

Opgelet!

Als je zelf op het internet op zoek gaat naar medische informatie, moet je je wel bewust zijn van het feit dat niet iedere website betrouwbaar is. Er is geen officiële wetenschappelijke controle op de informatie die op het internet staat, je moet dus altijd voorzichtig zijn!

Enkele tips om na te gaan of de website met medische informatie geloofwaardig en correct is:

- Stel je altijd de vraag met welk doel de website is gemaakt. Misschien heeft de website een commercieel doel, namelijk gezondheidsproducten of -diensten verkopen of promoten. In dat geval moet je extra kritisch zijn en vergelijk je de informatie best met andere, onafhankelijke bronnen.
- Een geloofwaardige website deelt de naam en de contactgegevens van de verantwoordelijke voor de website mee. Wie is de beheerder of de maker van de website? Kijk ook na wie de website financiert en kijk uit voor gesponsorde links op de website.
- Een betrouwbare website geeft de bronnen van de medische informatie weer.
- Controleer of de website nog up-to-date is. Van wanneer dateert de medische informatie op de website, wanneer werd die informatie het laatst gewijzigd?
- Check de informatie eventueel met je huisdokter of met een andere zorgverlener.

Het kan interessant zijn om contact te hebben met personen die dezelfde behandeling hebben gekregen of dezelfde onderzoeken hebben ondergaan. Hiervoor kan je terecht bij patiëntenverenigingen. Leden van deze verenigingen kunnen je vertellen over hun ervaringen, je helpen om je voor te bereiden op de behandeling of het onderzoek, je vertellen wat je kan verwachten. Contactgegevens van

patiëntenverenigingen die werken rond een bepaalde aandoening kan je vinden op de website www.zelfhulp.be of opvragen bij het Trefpunt Zelfhulp (tel. 016 23 65 07).

Informeer je grondig, beslis mee over je behandeling en kies zorgvuldig je zorgverleners

Je hebt als patiënt het recht om zelf je zorgverlener te kiezen³. Dit recht geeft je onder andere de mogelijkheid om een tweede zorgverlener te raadplegen als je nood hebt aan een tweede advies. Aarzel dus niet om een extra opinie te vragen van een of meer andere zorgverleners als je twijfelt over het nut van een voorgestelde behandeling of over de beste behandeling voor je ziekte.

Opgelet!

Als je een tweede opinie wil, moet je niet noodzakelijk opnieuw de onderzoeken ondergaan die je al ondergaan hebt. Als jij je toestemming geeft, kunnen medische gegevens (zoals verslagen van bepaalde onderzoeken, behandelingen, ...) uit je patiëntendossier uitgewisseld worden tussen dokters. Je kan je dokter (bijvoorbeeld je huisdokter) dus vragen om de resultaten van een onderzoek te delen met andere dokters waarvan je een tweede opinie wil. Ofwel kan je aan je dokter een kopie vragen van deze resultaten en ze zelf bezorgen aan een andere dokter voor advies. Als patiënt heb je immers recht op een kopie van je patiëntendossier⁴.

³ Artikel 6 van de Wet van 22 augustus 2002 betreffende de rechten van de patiënt

⁴ Artikel 9 van de Wet van 22 augustus 2002 betreffende de rechten van de patiënt

Als je uit meerdere ziekenhuizen kan kiezen, vraag dan advies aan je huisdokter: welk ziekenhuis biedt de beste zorg voor jouw situatie? Tracht het volgende te weten te komen alvorens je een keuze maakt:

- Heeft het ziekenhuis ervaring met de behandeling die je nodig hebt? Is die behandeling in dat ziekenhuis succesvol? Worden er vaak patiënten behandeld met hetzelfde gezondheidsprobleem?
- Kan de dokter die in het ziekenhuis verantwoordelijk is voor je behandeling (bv. een chirurgische ingreep) bevestigen dat hij persoonlijk de ingreep zal uitvoeren? Zo niet, wie zal het dan wel doen en wie zal assisteren of controleren?

Wees je ervan bewust dat meer onderzoeken en meer behandelingen niet altijd beter zijn. Zeker als je in het verleden al behandelingen en onderzoeken hebt ondergaan voor een nog bestaand of teruggekeerd gezondheidsprobleem, moet je hierover vragen durven stellen. Ga na waarom een nieuw onderzoek of een nieuwe behandeling nodig is en hoe jij erdoor kan worden geholpen. Misschien ben je wel beter af zonder. 'Meer' betekent niet altijd 'beter'.

Jouw toestemming is vereist voor iedere medische handeling⁵; je hebt ook het recht om een medische handeling te weigeren. Als je niet lang meer te leven hebt of als je voor een risicovolle behandeling staat, kan je je wensen in verband met levensreddende acties (reanimatie, kunstmatige voeding, ...) of euthanasie kenbaar maken. Informatie over wilsverklaringen met betrekking tot je gezondheidszorg en je levenseinde kan je opvragen bij de Federatie Palliatieve Zorg Vlaanderen vzw of bij Leif vzw (LevensEinde InformatieForum). Beide organisaties beschikken ook over invuldocumenten waarin je je wensen officieel kenbaar kan maken. Bespreek je wensen ook met je dokter en je familie.

Federatie Palliatieve Zorg Vlaanderen vzw

J. Vander Vekenstraat 158
1780 Wemmel

tel. 02 456 82 00
fax 02 461 24 41
info@palliatief.be
www.palliatief.be

Leif vzw

J. Vander Vekenstraat 158
1780 Wemmel

tel. 078 15 11 55
fax 02 461 24 41
leiflijn@skynet.be
www.leif.be

Een goede voorbereiding op je ziekenhuisverblijf

Noteer belangrijke informatie in verband met je gezondheid en bezorg die aan je zorgverleners

Het is belangrijk dat de zorgverleners in het ziekenhuis goed op de hoogte zijn van je gezondheidstoestand. Informeer hen daarom over je geneesmiddelengebruik, allergieën, eet- en andere gewoonten, ...

- Neem een lijst mee naar het ziekenhuis van **alle** geneesmiddelen die je neemt, zowel voorgeschreven als niet-voorgeschreven medicatie. Vermeld op je medicatielijst wanneer en hoe vaak je ieder geneesmiddel neemt. Controleer samen met je huisdokter en andere zorgverleners of deze lijst correct en volledig is. Neem eventueel de verpakkingen van de geneesmiddelen die je neemt mee naar het ziekenhuis om aan de dokters of verpleegsters van het ziekenhuis te tonen. Doe hetzelfde voor de gezondheidsproducten die je gebruikt: vitamines, voedings-supplementen, geneeskrachtige kruiden, ...

Farmaceutisch dossier

Je apotheker houdt een farmaceutisch dossier over jou bij. Hierin worden de voorgeschreven geneesmiddelen (en eventueel andere gezondheidsproducten) die hij je levert, geregistreerd. Je hebt het recht om een kopie van dit dossier te vragen. Die kopie kan je gebruiken om je medicatielijst op te stellen of je kan ze rechtstreeks overhandigen aan het ziekenhuis.

Opgelet!

Het farmaceutisch dossier biedt enkel een overzicht van de geneesmiddelen (en gezondheidsproducten) die je gekocht hebt bij de apotheker waarbij je de kopie gevraagd hebt. Indien je naar meerdere apotheken gaat, kan je – voor de volledigheid – een afschrift van je dossier vragen in elk van deze apotheken.

- Licht de zorgverleners in het ziekenhuis in over allergieën en andere gezondheidsproblemen die je hebt.
- Het kan ook nuttig zijn om de zorgverleners te informeren over je gewoonten op het vlak van voeding, tabak, alcohol, drugs⁶, ...

Je kan het document op pagina's 6 en 7 van deze brochure gebruiken om de nodige informatie te noteren en te overhandigen aan de zorgverleners van het ziekenhuis. Omdat een ziekenhuisopname niet altijd gepland is maar soms onverwacht, zoals bij een spoedgeval, kan het interessant zijn om dit document altijd bij de hand te hebben (bijvoorbeeld in je portefeuille).

⁶ Zorgverleners moeten vertrouwelijk omgaan met de informatie die je hen toevertrouwt!

Lijst van geneesmiddelen, gezondheidsproducten, allergieën en gewoonten

Naam van de patiënt .....

Geneesmiddelen voorgeschreven door een arts

Naam van het geneesmiddel	Hoeveelheid of dosis	Hoe vaak per dag en op welk tijdstip
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....

Geneesmiddelen verkrijgbaar zonder voorschrift (bijvoorbeeld pijnstillers)

Naam van het geneesmiddel	Hoeveelheid of dosis	Hoe vaak per dag en op welk tijdstip
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....

Gezondheidsproducten (vitamines, voedingssupplementen, kruiden, ...)

Naam van het gezondheidsproduct	Hoeveelheid of dosis	Hoe vaak per dag en op welk tijdstip
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....

Lijst met geneesmiddelen, gezondheidsproducten, allergieën en gewoonten

Allergieën en andere gezondheidsproblemen

Allergieën:

.....

.....

.....

Andere gezondheidsproblemen van vroeger of nu (bv. een chronische ziekte, letselschade, pijnklachten, prothesen, ...):

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Gewoonten

Alcohol, tabak, drugs⁷, ... :

.....

.....

.....

.....

.....

Bijzondere voedingsgewoonten (bijvoorbeeld zoutarm dieet, intolerantie voor bepaalde voedingsstoffen, ...):

.....

.....

.....

.....

.....

Een veilig verblijf in het ziekenhuis

Een ziekenhuis is een complexe omgeving waarin meerdere patiënten verblijven en waarin verschillende zorgverleners en zorgteams met elkaar samenwerken. Bij de zorg die het ziekenhuis zijn patiënten biedt, gaat er veel aandacht naar kwaliteit en veiligheid. Toch kan – uitzonderlijk – een patiënt medische schade oplopen, bijvoorbeeld ten gevolge van gebrekkige communicatie, een medicatiefout, een ziekenhuisbacterie, een val, ... Als patiënt kan je zelf meehelpen om dergelijke medische schade te voorkomen.

De eindverantwoordelijkheid voor je veiligheid blijft wel bij je zorgverleners.

In dit deel van de brochure vind je tips om je veiligheid tijdens je ziekenhuisverblijf te vergroten. We beginnen met enkele algemene tips en geven vervolgens specifieke tips in verband met onder meer een veilige operatie, veilig geneesmiddelengebruik, ziekenhuishygiëne, valpreventie en preventie van doorligwonden.

Algemene tips

Stel vragen en laat van je horen!

Lore ligt voor de eerste keer in het ziekenhuis. Ze is heel zenuwachtig en weet niet goed wat er allemaal gaat gebeuren. Een verpleegkundige heeft haar al geïnformeerd over haar behandeling, maar Lore heeft niet alles begrepen. Ze heeft nood aan meer uitleg.

Een goede communicatie met de zorgverleners in het ziekenhuis is essentieel voor een veilig ziekenhuisverblijf. Daarom is het van belang dat je vragen stelt.

Enkele tips voor een goede communicatie met de zorgverleners in het ziekenhuis:

- Zorg dat je op de hoogte bent van je behandelingsplan en dat je ermee akkoord gaat. Vraag **wat** er gaat gebeuren, **wanneer** het zal gebeuren en **wie** je zal behandelen. Enkel wanneer je dat allemaal weet, kan je akkoord gaan met het voorgestelde behandelingsplan.
- Als je iets niet begrijpt, zeg dat dan onmiddellijk. Resultaten van onderzoeken en uitleg over je ziekte, diagnose of behandeling zijn vaak complex en moeilijk te begrijpen. Probeer eventueel de informatie die je krijgt direct te herhalen in je eigen woorden; zo ben je zeker dat er geen misverstanden zijn.

- Schrijf eventueel onmiddellijk op wat je zorgverleners je vertellen. Zo kan je de informatie later opnieuw lezen.
- Stel vragen als je twijfels hebt of als je bezorgd bent.
- Laat van je horen als je denkt dat je tegenstrijdige informatie of adviezen hebt gekregen van verschillende zorgverleners.
- Schrijf de vragen op die in je opkomen wanneer er geen dokter of verpleegkundige aanwezig is. Door ze op te schrijven, onthoud je de vragen en kan je ze later stellen.
- Als er bijzondere instrumenten of toestellen gebruikt worden voor je zorg, vraag dan waarvoor ze dienen en eventueel welk signaal ze geven als er iets mis is.

Het is beter te veel vragen te stellen dan te weinig!

Een veilig verblijf in het ziekenhuis

Laat je bijstaan door familie, vrienden, ...

Vraag een familielid of een vriend om je bij te staan. Deze kan je onder andere ondersteunen door:

- je te helpen met het begrijpen en onthouden van informatie over je behandelingsplan;
- vragen te stellen waaraan jij misschien niet denkt (bijvoorbeeld omdat je te ziek, te moe of te gespannen bent).

Je kan een **vertrouwenspersoon** aanduiden die je bijstaat bij het uitoefenen van je rechten als patiënt. Meer informatie over het begrip 'vertrouwenspersoon' en een document waarin je een vertrouwenspersoon aanwijst, vind je in de bijlagen bij deze brochure.

Laat je identificeren

Pieter komt tijdens zijn ziekenhuisverblijf in contact met verschillende zorgverleners. Hij merkt dat sommige zorgverleners zijn naam vragen voor ze hem behandelen. Andere zorgverleners doen dat niet. Pieter zou het liefst hebben dat alle zorgverleners eerst zijn naam vragen. Op die manier kan hij er zeker van zijn dat de zorgverlener hem niet verwart met een andere patiënt.

Zorg ervoor dat alle zorgverleners weten wie je bent, dat ze actief je identiteit nagaan. Let erop dat ze je naam vragen voordat ze geneesmiddelen toedienen of een behandeling uitvoeren. Wees niet bang om de verpleegkundige of dokter aan te spreken als je denkt dat hij je verwart met een andere patiënt. Praktisch alle ziekenhuizen voorzien polsbandjes met je naam erop. Als je zo'n bandje hebt, houd het dan altijd om tijdens je verblijf; zo vermijd je vergissingen. Vraag een nieuw polsbandje indien je polsbandje om een of andere reden verwijderd moest worden of als je naam niet meer leesbaar is.

Je mag van zorgverleners verwachten dat zij zichzelf altijd voorstellen. Als je niet weet wie een zorgverlener is, mag je vragen dat hij zich voorstelt en vertelt wat hij doet.

Vertel het als je pijn hebt of andere ongemakken ervaart

Laat je zorgverleners weten wanneer je last hebt van pijn of andere ongemakken, zoals duizeligheid of misselijkheid. Als jij dat meldt, kunnen zorgverleners indien nodig tijdig ingrijpen. Ze kunnen de pijn of het ongemak mogelijk verhelpen met geneesmiddelen of andere methoden.

Informeer naar de oorzaak van de pijn of het ongemak en het verloop ervan. Op die manier weet je als patiënt wat je kan verwachten en of de klachten normaal zijn of niet.

Specifieke tips

Voorzorgen voor een veilige operatie

Bespreek het verloop van je operatie. Laat bovendien de dokter met een stift op je huid aanduiden waar je geopereerd zal worden.

Je kan je samen met je zorgverleners goed voorbereiden op een veilige operatie door o.a. de volgende vragen te stellen:

- Is er iets wat ik moet doen of laten vóór de operatie (bijvoorbeeld nuchter blijven)?
- Hoe zal ik me waarschijnlijk voelen na de operatie (duizelig, moe, ...)? Zal ik pijn hebben?
- Zijn er zaken die ik moet doen of laten na de operatie (eten, drinken, opstaan, ...)?
- Welke factoren zijn belangrijk voor een succesvol resultaat?

Vóór een operatie moet je juwelen, haarspelden, lenzen, een bril, piercings, nagellak, make-up, ... verwijderen!

Zorg ervoor dat je identiteit bevestigd wordt voordat je verdoofd wordt en controleer of het lichaamsdeel dat geopereerd moet worden, correct is aangeduid.

Voorafgaande vragen over de risico's van de operatie en mogelijke alternatieven vind je op pagina 2 onder de titel 'Vraag vooraf uitleg over de behandeling of het onderzoek'.

Een veilig verblijf in het ziekenhuis

Veilig geneesmiddelengebruik

Paul kreeg de afgelopen dagen driemaal per dag twee groene pillen die hij voor de maaltijd moest innemen. Bij het ontbijt vandaag brengt een nieuwe verpleegster hem twee rode pillen. Paul vraagt zich af of die wel voor hem bedoeld zijn.

De volgende tips kunnen bijdragen aan een veilig gebruik van geneesmiddelen in het ziekenhuis:

- Controleer of het geneesmiddel dat je krijgt voor jou bedoeld is. Laat de zorgverlener die je het geneesmiddel bezorgt of toedient uitdrukkelijk je naam noemen. Controleer of je naam op het etiket van het geneesmiddel vermeld staat.
- Verwittig een van je zorgverleners als het geneesmiddel er anders uitziet dan een dokter of verpleegkundige je verteld had.
- Vraag uitleg als je plots andere geneesmiddelen krijgt dan de vorige keer of keren.
- Meld telkens wanneer je nieuwe geneesmiddelen krijgt aan de zorgverlener welke allergieën je hebt of welke negatieve bijwerkingen je ervaren hebt bij andere geneesmiddelen.
- Vraag waarvoor de geneesmiddelen dienen. Vraag ook hoe, wanneer en hoe lang je ze moet innemen.
- Vraag naar mogelijke bijwerkingen van de geneesmiddelen en wat je moet doen als deze optreden.
- Vraag of je bepaalde voedingsmiddelen, drank of activiteiten moet vermijden terwijl je de geneesmiddelen neemt.

Wat kan je doen om ziekenhuisinfecties te voorkomen?

Een goede hygiëne is essentieel om de verspreiding van bacteriën tegen te gaan en infecties te voorkomen. Het is bewezen dat het geregeld ontsmetten van de handen het aantal ziekenhuisinfecties aanzienlijk doet afnemen.

Let er op dat zorgverleners hun handen ontsmetten voor zij je verzorgen. Aarzel niet om hen hieraan te herinneren.

Ook je eigen hygiëne is belangrijk. Pas daarom een goede lichaamshygiëne toe. Ontsmet en was geregeld je handen met water en zeep.

Je handen grondig wassen en drogen is zeer belangrijk in onder meer de volgende situaties:

- als je in contact komt met anderen;
- als je handen zichtbaar vuil zijn;
- voor de maaltijd;
- na gebruik van het toilet;
- na hoesten, niezen of snuiten;
- voordat je je kamer verlaat voor een onderzoek of behandeling.

Als je infecties wil voorkomen, kan je het best geen bezoekers ontvangen die ziek of verkouden zijn. Ook de hygiëne van je bezoekers is belangrijk (ook zij moeten hun handen ontsmetten, etc.)! Het lijkt misschien vervelend je bezoekers hierop te wijzen, maar het is van belang voor je veiligheid als patiënt.

Hoe voorkom je vallen?

Anne voelt zich slap en vermoeid. Omdat ze naar het toilet moet, moet ze haar ziekenhuisbed verlaten. Anne twijfelt of ze de hulp van een verpleegkundige zou vragen om haar uit bed te helpen.

Patiënten vallen soms omdat ze het ziekenhuispersoneel liever niet lastigvallen voor hulp bij het rechtstaan. Bovendien kunnen gladde vloeren en allerlei obstakels (stoelen, toestellen, ...) tussen de bedden in de ziekenhuiskamer een val uitlokken. Je loopt een groter risico om te vallen als je onwel voelt, als je verzwakt bent, als je een ziekte hebt die het staan en gaan bemoeilijkt, of als je geneesmiddelen neemt die je evenwicht beïnvloeden.

Enkele tips om vallen tijdens je ziekenhuisopname te voorkomen:

- Als je problemen hebt met je zicht, meld dat dan aan de verpleegkundige of dokter.
- Houd voorwerpen die je vaak nodig hebt, zoals je zakdoek, je bril of je telefoon, dicht bij je zodat je er niet naar moet reiken als je ze wilt gebruiken. Houd het oproepsysteem (de bel) binnen handbereik en vraag hoe je het moet gebruiken.
- Sta traag recht om duizeligheid te voorkomen.
- Loop niet op blote voeten of kousen. Draag schoenen of pantoffels die niet glijden.
- Doe altijd het licht aan als het donker is en je wil rondlopen (laat ook altijd een nachtlampje branden).
- Draag geen kleren die over de grond slepen.
- Laat in je ziekenhuiskamer geen zaken rondslingeren waarover je kan struikelen of uitschuiven.
- Gebruik indien nodig een hulpmiddel, zoals krukken of een looprekje bij het wandelen. Als je steun zoekt tijdens het lopen, houd je dan enkel vast aan zaken die niet kunnen rollen of wegschuiven. Controleer of de wieltjes van je rolstoel, je zetel en je bed vastgezet zijn.
- Meld gevaarlijke situaties die een val zouden kunnen veroorzaken aan een verpleegkundige of andere zorgverlener: natte of gladde vloeren, defect rollend materiaal (bv. een infuushouder, een rollator, ...), loszittende vloerbekleding, oneffenheden, verlichting die niet werkt, enzovoort.

Roep altijd de hulp in van het ziekenhuispersoneel als je te onzeker bent om te wandelen zonder ondersteuning. Het is beter om een keer te veel hulp te vragen, dan te weinig!

Een veilig verblijf in het ziekenhuis

Hoe voorkom je doorligwonden?

Een **doorligwonde** is een letsel van de huid en het onderliggende weefsel als gevolg van aanhoudende druk die wordt veroorzaakt door het eigen lichaamsgewicht. Ook schuren kan een rol spelen in het ontstaan van doorligwonden.

Als je lange tijd in bed moet blijven, kan je doorligwonden krijgen. Hetzelfde geldt als je langdurig in dezelfde positie zit in een zetel of rolstoel. Doorligwonden kunnen pijn veroorzaken en genezen langzaam, waardoor je verblijf in het ziekenhuis mogelijk wordt verlengd.

Door de volgende **voorzorgen** te nemen kan je samen met je zorgverleners doorligwonden voorkomen:

- Blijf niet te lang in dezelfde houding zitten of liggen zonder te bewegen.
- Laat je geregeld van houding veranderen als je zonder hulp niet kan bewegen.
- Inspecteer zelf of laat dagelijks je huid op roodheid inspecteren. Roodheid is een alarmsignaal en wijst op het mogelijk ontstaan van doorligwonden.
- Vraag de verpleegkundigen om te controleren dat je bed, zetel of rolstoel een droog en glad oppervlak hebben. Elke plooi of kruimel kan een beschadiging van de huid veroorzaken.
- Vraag indien nodig om droge lakens in je bed. Van natte lakens kan de huid week worden en daardoor gevoeliger worden voor doorligwonden.
- Probeer voldoende en gevarieerd te eten en te drinken. Dat is belangrijk voor de gezondheid van je huid en de onderliggende weefsels.
- Vraag eventueel een speciale matras of een zacht kussen om de druk op je huid te verminderen.
- Neem een comfortabele houding aan zodat je niet onderuitglijdt in je bed, je zetel of je rolstoel.
- Zorg voor een goede huidhygiëne: was je geregeld met zachte zeep, droog je grondig maar voorzichtig af (vermijd te veel wrijving) en laat incontinentie- of opvangmaterialen tijdig vervangen. Te veel zeep gebruiken is af te raden omdat dat de huid uitdroogt.

Maak duidelijke afspraken met je zorgverleners over deze voorzorgen.

De belangrijkste tips op een rijtje

Neem deze tips mee naar het ziekenhuis!

1. Informeer je **vooraf** grondig over de behandeling of het onderzoek (doel, risico's, alternatieven, kostprijs, ...) zodat je weet wat je kan verwachten bij een opname in het ziekenhuis.
2. Licht de zorgverleners van het ziekenhuis in over je geneesmiddelengebruik, gezondheidsproblemen (bv. een chronische ziekte, letselschade, een prothese), allergieën en gewoonten (bv. alcohol, tabak, bijzondere voeding, ...).
3. Stel vragen aan de zorgverleners in het ziekenhuis en laat van je horen! Weet wat er gaat gebeuren, wanneer het zal gebeuren en door wie je wordt behandeld.
4. Vraag eventueel aan familieleden of vrienden om erbij te zijn en je bij te staan als je uitleg krijgt of als je vragen stelt aan de zorgverlener.
5. Zorg ervoor dat iedere zorgverlener je naam vraagt voordat hij een handeling uitvoert.
6. Verwittig als je pijn hebt of andere ongemakken (misselijkheid, duizeligheid, ...) ervaart.
7. Laat de dokter met een stift op je huid aanduiden waar je geopereerd zal worden.
8. Controleer of de geneesmiddelen die je krijgt wel voor jou bedoeld zijn. Laat van je horen als je denkt dat er iets niet juist is met je medicatie.
9. Vraag zorgverleners en bezoekers om hun handen te ontsmetten. Zo voorkom je ziekenhuisinfecties.
10. Vermijd vallen door schoenen of pantoffels te dragen die niet glijden, door hulp te vragen bij het rechtstaan en door op te passen voor gladde vloeren en rondslingerend materiaal.
11. Voorkom doorligwonden door niet te lang in eenzelfde houding te zitten of te liggen zonder te bewegen.

Wat als er zich toch een medisch schadegeval voordoet?

Waar kan je terecht voor ondersteuning?

Deze brochure wil de nadruk leggen op het voorkomen van medische schade. Toch valt niet volledig uit te sluiten dat er door bepaalde omstandigheden medische schade ontstaat.

Goede en betrokken zorgverleners bespreken een medisch schadegeval open, volledig en eerlijk met de patiënt (of de familie van de patiënt indien hij overleden is). Tijdens het gesprek met de zorgverlener(s) over het medische schadegeval moet je te weten komen wat er precies gebeurd is en wat dat voor je betekent. Zo vermijd je dat je later nog met vragen blijft worstelen.

- Wat is er gebeurd?
- Hoe kon dit gebeuren?
- Wat zijn op dit moment de gevolgen voor mij?
- Wat zijn de (mogelijke) gevolgen in de toekomst?
- Wat is er al gedaan of wat kan er gedaan worden om de schade te beperken?
- Met wie kan ik contact opnemen als ik nog verdere vragen heb?
- Zullen het ziekenhuis en/of de zorgverlener(s) maatregelen nemen om gelijkaardige medische schadegevallen in de toekomst te voorkomen?
- Bestaat er in het ziekenhuis een patiëntveiligheidsbeleid? Worden schadegevallen geregistreerd? Werd ook mijn schadegeval geregistreerd?
- Is of zijn de betrokken zorgverlener(s) verzekerd voor medische schadegevallen? Zo ja, bij welke verzekeraar?

Voor het gesprek over het medische schadegeval kan je je laten bijstaan door een familielid, een vriend of een vertrouwenspersoon. Het is belangrijk dat beide partijen, het slachtoffer en de zorgverlener(s), respectvol met elkaar omgaan en naar elkaar luisteren. Indien er geen begrip wordt getoond voor elkaar en er op een negatieve manier gecommuniceerd wordt ('harde' taal, verwijten, beschuldigingen en dreigementen), kan het contact tussen de zorgverlener(s) en het slachtoffer verstoord raken.

Fout of complicatie?

Opgelet! Het is belangrijk een onderscheid te maken tussen een fout en een complicatie. Een medische ingreep kan onbedoelde gevolgen hebben. Dit betekent niet noodzakelijk dat de zorgverlener een fout heeft gemaakt. Aan elke ingreep is namelijk een kleine of grote kans op complicaties verbonden. De dokter moet vooraf mogelijke complicaties met je bespreken.

Wat als er zich toch een medisch schadegeval voordoet?

Als je als slachtoffer van medische schade nood hebt aan hulp of advies omtrent je vragen of klachten, dan kan je terecht bij de volgende instanties:

Ombudsdienst van het ziekenhuis

Stel dat je geen of onvoldoende informatie over het medische schadegeval krijgt of stel dat de communicatie met de betrokken zorgverlener(s) moeilijk of gebrekkig verloopt. In deze gevallen kan je een beroep doen op de ombudsdienst van het ziekenhuis. Hetzelfde geldt wanneer je inzage in je patiëntendossier of een kopie ervan geweigerd wordt.

De ombudspersoon luistert naar je klacht, bemiddelt tussen de betrokken partijen en zoekt naar een bevredigende oplossing. Als er geen oplossing wordt bereikt, word je geïnformeerd over mogelijke verdere stappen. De dienstverlening van de ombudsdienst is gratis.

Medisch Falen vzw

De vzw Medisch Falen is een vereniging van en voor slachtoffers van medische schade. De vereniging staat slachtoffers van medische fouten bij met medisch en juridisch advies. Zij treedt op als spreekbuis van de slachtoffers in de media en in debatten met de andere betrokken partijen (zoals de overheid, de Orde der Geneesheren, de ziekenhuissector en de verzekeringsmaatschappijen). Medisch Falen vzw heeft ook als doelstelling bij te dragen tot de preventie van medische fouten door te leren uit de ervaringen van de slachtoffers.

Medisch Falen vzw	
Haachtsesteenweg 293 1910 Kampenhout	tel. 03 866 51 21 fax 03 866 51 22 medisch.falen@telenet.be www.medischfalen.be
Bereikbaarheid:	iedere weekdag van 9 tot 12 uur donderdagavond ook van 18 tot 21 uur
Enkel bij hoogdringendheid:	gsm 0497 24 97 50

Ziekenfondsen

De meeste ziekenfondsen bieden een dienst 'ledenverdediging' aan. Hiervoor kan je terecht bij hun juridische dienst. Je kan er onder andere raad en bijstand krijgen als je het slachtoffer bent van medische schade. Informeer bij de juridische dienst van je ziekenfonds op welke manier en onder welke voorwaarden zij je kan helpen.

Een advocaat

Je kan een beroep doen op een advocaat voor advies over de stappen die je kan ondernemen als slachtoffer van medische schade. Daarnaast kan een advocaat je bijstaan bij procedures, onderhandelingen en bemiddelingen (bijvoorbeeld met de verzekeringsmaatschappij van de betrokken zorgverlener).

In tegenstelling tot de dienstverlening van het ziekenfonds en Medisch Falen vzw is de dienstverlening van een advocaat niet gratis.

Een advocaat krijgt een ereloon en een vergoeding voor de gemaakte kosten (zoals briefwisseling, verplaatsingskosten

en telefoons). Er bestaan geen vaste tarieven. Een advocaat bepaalt zelf welke financiële afspraken hij met zijn cliënt maakt. Als je over een rechtsbijstandverzekering beschikt, worden de kosten en erelonen van advocaten, technische of medische experts, gerechtskosten, ... door je verzekeringsmaatschappij betaald. Een rechtsbijstandverzekering zit soms vervat in je familiale verzekering. Vraag aan je verzekeringsagent of makelaar of je familiale verzekering rechtsbijstand voorziet bij procedures voor medische schade.

Je kan het best kiezen voor een advocaat die gespecialiseerd is in medisch aansprakelijkheidsrecht en ervaring heeft met medische schadegevallen⁸. Ook indien je verzekerd bent voor de kosten en erelonen via een rechtsbijstandsverzekering, is de keuze van een advocaat volledig vrij. Let wel: indien je keuze voor een advocaat ingaat tegen het advies van je verzekeraar, kan het zijn dat je maar de helft van de kosten en erelonen terugbetaald krijgt. Kijk dit na in je verzekeringscontract.

Vlaams Patiëntenplatform vzw

Het Vlaams Patiëntenplatform kan je informeren over de stappen die je kan zetten wanneer er zich een medisch schadegeval voordoet. Je kan er o.a. informatie opvragen over

- soorten medische schade;
- de rechten van slachtoffers;
- systemen voor vergoeding van medische schade.

Vlaams Patiëntenplatform vzw

Groenveldstraat 15
3001 Heverlee

tel. 016 23 05 26

fax 016 23 24 46

info@vlaamspatienplatform.be

www.vlaamspatienplatform.be

⁸ Specialisaties en voorkeursmateries van advocaten worden soms vermeld in de Gouden Gids, op de website van de Orde van Vlaamse Balies (www.advocaat.be) of op de website van de advocaat of het advocatenbureau zelf. Je kan altijd aan een advocaat vragen of hij de nodige ervaring heeft om je zaak te behandelen.

Bijlage: De rechten van de patiënt

Sinds 22 augustus 2002 bestaat de wet inzake patiëntenrechten⁹. Deze wet geldt voor alle beroepsbeoefenaars¹⁰ die diensten verstrekken met het oog op het bevorderen, vaststellen, behouden, herstellen of verbeteren van de gezondheidstoestand van de patiënt, of om de patiënt bij het sterven te begeleiden.

Als patiënt heb je de volgende rechten:

- het recht op een kwaliteitsvolle dienstverlening (art. 5 van de wet);
- het recht op vrije keuze van je beroepsbeoefenaar (art. 6);
- het recht op informatie (art. 7);

Tip: Als patiënt heb je het recht op informatie over de aard en duur van de behandeling, de risico's die eraan verbonden zijn, alternatieve behandelingen, de kostprijs, ... Geeft de dokter je deze informatie niet spontaan, dan heb je het recht ernaar te vragen en een antwoord te krijgen. Je hebt recht op informatie in een duidelijke taal. Dat betekent dat men rekening moet houden met je leeftijd, je opleiding, je psychische draagkracht, ...

- het recht om te weten (art. 7);
- het recht om niet te weten (art. 7);
- het recht op toestemming of weigering (art. 8);
- rechten in verband met inzage in je patiëntendossier (art. 9);

Tip: Je kan je patiëntendossier dat zich in een ziekenhuis bevindt rechtstreeks opvragen bij dat ziekenhuis. Je kan het ook via je huisdokter doen en het dan samen met hem of haar bekijken.

- het recht op bescherming van de persoonlijke levenssfeer (art. 10);
- het recht op pijnbehandeling (art. 11 bis);
- het recht op klachtenbemiddeling (art. 11).

In elk algemeen ziekenhuis is er een ombudsdienst. Daar kan je terecht met elke klacht over de opname, de behandeling of het verblijf. De dienstverlening is gratis. Ben je niet tevreden over de werking van de ombudsdienst in het ziekenhuis, dan kan je 'hogerop' klacht indienen bij de federale commissie 'Rechten van de patiënt'.

De wet op de patiëntenrechten voorziet ook dat patiënten een vertrouwenspersoon en een vertegenwoordiger kunnen aanduiden.

Een **vertrouwenspersoon** is een door jou gekozen persoon die je kan bijstaan bij het uitoefenen van je rechten als patiënt. Dat kan bijvoorbeeld gebeuren als je informatie krijgt van een zorgverlener of als je je patiëntendossier wil raadplegen.

Een **vertegenwoordiger** oefent je rechten uit wanneer je zelf niet (meer) bekwaam bent om dit te doen. Dat kan bijvoorbeeld het geval zijn wanneer je minderjarig bent, in coma raakt, dement wordt, ...

Op pagina 20 en 21 vind je documenten om een vertrouwenspersoon en een vertegenwoordiger aan te wijzen. Indien je officieel een vertrouwenspersoon en vertegenwoordiger wil aanduiden, moet je deze documenten laten toevoegen aan je patiëntendossier.

Meer informatie over je patiëntenrechten vind je in de brochure **Ken je rechten als patiënt** van het Vlaams Patiëntenplatform.

⁹ Wet van 22 augustus 2002 betreffende de rechten van de patiënt

¹⁰ Artsen, tandartsen, apothekers, vroedvrouwen, kinesitherapeuten, verplegend personeel en andere paramedici.

Aanwijzing van een vertrouwenspersoon

Wet van 22 augustus 2002 betreffende de patiëntenrechten (art 7§2, art 9§2, art9§3)

Ik, ... (voornaam en naam patiënt) wijs hierbij de volgende persoon aan als mijn vertrouwenspersoon die ook zonder mijn aanwezigheid volgende rechten kan uitoefenen:

informatie ontvangen over mijn gezondheidstoestand en de vermoedelijke evolutie ervan
Periode: ..... (bv. tot een bepaalde datum, voor onbepaalde duur, ...)
Naam van de beroepsbeoefenaar bij wie dit recht geldt (bv. huisarts, ...): .....

mijn patiëntendossier inzien
Periode: ..... (bv. voor onbepaalde duur, tot een bepaalde datum, ...)
Naam van de beroepsbeoefenaar bij wie dit recht geldt (bv. huisarts, ...): .....

een afschrift vragen van mijn patiëntendossier
Periode: ..... (bv. voor onbepaalde duur, tot een bepaalde datum, ...)
Naam van de beroepsbeoefenaar bij wie dit recht geldt (bv. huisarts, ...): .....

Identiteitsgegevens van de patiënt:

Adres: .....

Telefoonnummer: .....

Geboortedatum: .....

Identiteitsgegevens van de vertrouwenspersoon:

Voornaam en naam: .....

Adres: .....

Telefoonnummer: .....

Geboortedatum: .....

Handtekening patiënt:

Belangrijk: Het is aangewezen om dit formulier op te maken in 3 exemplaren. Eén exemplaar kan bewaard worden door de patiënt, één door de vertrouwenspersoon en één door de beroepsbeoefenaar bij wie de vertrouwenspersoon zonder aanwezigheid van de patiënt informatie ontvangt, inzage heeft in het dossier of kopie van het dossier kan opvragen.

De patiënt kan op elk moment aan de beroepsbeoefenaar meedelen dat de vertrouwenspersoon niet meer mag optreden zoals hierboven werd aangegeven.

Aanwijzing van een vertegenwoordiger in het kader van de vertegenwoordiging van de patiënt

Art. 14 §1 van de wet van 22 augustus 2002 betreffende de rechten van de patiënt

Ik ondergetekende ..... wijs hierbij de volgende persoon aan als mijn vertegenwoordiger indien ik zelf niet in staat ben om beslissingen te nemen over de aan mij te verstrekken gezondheidszorgen en niet zelf mijn rechten als patiënt kan uitoefenen.

Identiteitsgegevens van de patiënt:

Voornaam en naam: .....

Adres: .....

Telefoonnummer: .....

Geboortedatum: .....

Identiteitsgegevens van de vertegenwoordiger:

Voornaam en naam: .....

Adres: .....

Telefoonnummer: .....

Geboortedatum: .....

Opgemaakt te ..... datum: ..... **Handtekening patiënt:**

Ik aanvaard de aanwijzing als vertegenwoordiger en zal naar best vermogen de patiënt bijstaan indien hij/zij daar zelf niet toe in staat is.

Opgemaakt te ..... datum: ..... **Handtekening vertegenwoordiger:**

Belangrijk:

1. Het is aangewezen dit formulier op te maken in 3 exemplaren. Eén exemplaar kan bewaard worden door de vertegenwoordiger, één exemplaar kan bewaard worden door de patiënt en één exemplaar kan overgemaakt worden aan volgende arts ..... (te vervullen door de patiënt)
2. De aanwijzing van een vertegenwoordiger kan steeds herroepen worden. Indien dit gebeurt, is het aangewezen dat alle personen die kennis kregen van de oorspronkelijke aanwijzing hiervan op de hoogte worden gebracht.

Het Vlaams Patiëntenplatform vzw

Deelnemen aan het gezondheidsbeleid

Het Vlaams Patiëntenplatform is een onafhankelijk platform van patiëntenverenigingen uit Vlaanderen. De vzw streeft naar toegankelijke zorg op maat van de patiënt en zijn omgeving. Om dat te bereiken is het nodig dat patiënten actief deelnemen aan de uitbouw van gezondheidsbeleid en gezondheidszorg. De projecten van het Vlaams Patiëntenplatform worden gedragen door ervaringsdeskundigen uit de patiëntenverenigingen. Patiëntenrechten, onafhankelijk klachtrecht voor patiënten, toegankelijkheid van zorg, gelijke kansen op het vlak van verzekeringen, werkgelegenheid, medicatie, ... zijn belangrijke aandachtspunten in de werking van het Vlaams Patiëntenplatform.

De gemeenschappelijke noden aanpakken

Mensen met een chronische ziekte zitten vaak met vergelijkbare vragen en worstelen met dezelfde knelpunten. Het Vlaams Patiëntenplatform ziet het gezamenlijk aanpakken van gemeenschappelijke noden als een belangrijk werkterrein.

De stem van patiënten ondersteunen

Er wordt zonder twijfel hard gewerkt aan de uitbouw van betaalbare kwaliteitszorg. Maar het perspectief van de patiënt is veel te weinig doorslaggevend. De stem van de gebruikers moet gehoord en gewaardeerd worden. Daadwerkelijke inspraak, vertegenwoordiging en participatie realiseren op basis van een gemeenschappelijk patiëntenstandpunt: dat is een opdracht voor het Vlaams Patiëntenplatform.

Vlaams Patiëntenplatform vzw

Groenveldstraat 15
3001 Heverlee

tel. 016 23 05 26

fax 016 23 24 46

e-mail info@vlaamspatientenplatform.be

website www.vlaamspatientenplatform.be

Andere brochures van het Vlaams Patiëntenplatform

Wil je graag meer informatie of een exemplaar van een brochure?

Neem contact op met **Vlaams Patiëntenplatform vzw**

Prijzen van de brochures

- "Ken je rechten als patiënt": 3,5 euro
- "Wat nu (gedaan?) - Solliciteren met een chronische aandoening": 3,5 euro
- "Wie is wie? De expertise-artsen en hun opdracht": 3,5 euro
- "Verzekeringen. Informatie en tips voor personen met een chronische ziekte of aandoening en hun gezin": 3,5 euro

Prijzen inclusief verzendingskosten

Je kan de brochures ook downloaden via onze website www.vlaamspatiëntenplatform.be

Colofon

Editie maart 2011

Oplage: 2000 exemplaren

Prijs: 3,50 euro incl. verzendkosten

Verantwoordelijke uitgever: Gemma Reynders-Broos, Wijnegemsteenweg 70 bus 5, 2970 's Gravenwezel

Illustraties, lay-out, printmanagement: www.rein-art.be

Tekstbewerking: Kris Soret